

# Sultan II. Abdülhamid'in Cülusunun 25. Yıldönümü Münasebetiyle Yazılan Kitâbeler\*

SümeYra DURSUN\*\*

Mehmet NUHOĞLU\*\*\*

## ÖZ

Sultan II. Abdülhamid dönemi, kültürel ve sosyal anlamda yabancı ülkeler ile ilişkilerin geliştiği, modernleşme algısının sultana göre şekillendiği bir dönem olmuştur. Batılılaşmanın tüm alanlara nüfuz ettiği görülse de hat sanatının muhafaza edildiği görülmektedir. Onun devrinde unutulmaya yüz tutmuş kûfi hattı yeniden ihya edilmiş ve kitâbelerde kullanımı artmaya başlamıştır. Kitâbelerde kullanılan yazı çeşitleri dönemlerine ve yazılan metinlere göre çeşitlilik arz etmektedir. Osmanlı döneminde daha çok celî sülüs ve daha sonraları ise celî ta'lik yazı çeşidi kullanılmış olup, az da olsa muhakkak, rik'a, nesih ve kûfi hatlı kitâbelere de rastlanmaktadır. İslâm yazısının ilk örnekleri kûfi yazıyla meydana getirilmiştir. Uzunca bir müddet Mushaf kitâbetinde kullanılan kûfi, değer taşıyan örnekler sunduktan sonra, Abbâsîler zamanında ortaya çıkan aklâm-ı sittenin Mushaf ve kitap istinsahında egemen olmaya başlaması ile Mushaflardaki yerini belli bölgeler haricinde neshî veya reyhânî denilen yazıya bırakmıştır. Kitâbî yazıdaki kullanımı azalmasına karşın mimari ve celî yazıda tercih edilen kûfi yazı Osmanlıların erken dönemine kadar Anadolu'da kullanım sahası bulmuştur. Selçuklulardan sonra Osmanlı Dönemi'nde de inşa edilen yapıların üzerine mekân ile alâkalı âyet-i kerîme, hadîs-i şerîf, manzum veyahut dua gibi metinler eklenerek yapı hem tezyin edilmiş hem de döneme ait önemli bir tarihî kaynak olmuştur. Metinler Türkçe, Arapça ve Farsça olarak yazılmıştır, ancak

21

\* Bu çalışma Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yürütülen "Sultan II. Abdülhamid Devri Eğitim ve Öğretim Kurumlarında Hat Eğitimi" adlı tez çalışmasından üretilmiştir.

\*\* Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Sanat ve Tasarım Doktora Programı Öğrencisi  
E-posta: sumeyradursun@gmail.com ORCID : 0000-0003-2076-9741

\*\*\* Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Anasanat Dalı, İstanbul/Türkiye.  
E-posta: nuhzademehmet@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4742-644X  
DOI: 10.32704/erdem.2024.86.021

Makale Gönderim Tarihi: 30.11.2023 - Makale Kabul Tarihi: 02.04.2024 (Araştırma Mk.)

dönemlere göre ağırlıkla kullanılan dil değişme göstermektedir. 19. yüzyıla kadar Türk İslâm mimarisinde cami, medrese, mektep, kütüphane, çeşme gibi yapı türlerinde kitâbeler yer alırken 18. yüzyılın sonundan başlayıp 20. yüzyıla doğru gittikçe örnekleri artan yapı türlerin görülmektedir. Bunlar arasında saat kulesi, anıt, iskele, tren garı, mektepler gibi kitâbe içeriği, yazı türü ve yazılma sebeplerinde de değişiklikler yaşandığı gözlenmektedir. Günümüzde dönemler hakkında bilgi almak, yazılı kaynaklar ve kitâbelerin detaylı incelenmesiyle elde edilmektedir. II. Abdülhamid döneminde inşa edilen birçok yapı bulunmaktadır. Hem estetik hem de tarih açısından önem taşıyan kitâbeler inşa edilen binalarda, çeşmelerde, camilerde karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nde cülus konusu hükümdarın tahta geçişinin ve iktidarının en belirgin törenlerindedir. Özellikle Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülus töreni diğer cülus törenlerinin içeriklerine ve kapsamlarına göre oldukça farklılık göstermektedir. Bu çalışmada kitâbelerin yazılış sebebi ve içerik açısından yeni bir durum olan cülus konulu kitâbelerin Osmanlı coğrafyasında nerelerde buldukları, hangi yapı türlerinde yer aldıkları, metinlerin benzer ya da farklı yönleri ile varsa kitâbelerin sanatkârları ele alınacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Türk İslam Sanatı II. Abdülhamid, Cülus, Kitabe, Hat Sanatı.

## Inscriptions Commisioned by Abdulhamid II on the Occasion of the Anniversary of His Accession of the Throne

### ABSTRACT

The reign of Sultan Abdulhamid II was a period in which relations with foreign countries developed culturally and socially, and the perception of modernization was shaped in regard to the sultan. Although it can be observed that Westernization has penetrated every facet of society, it is seen that the art of calligraphy has been conserved. During his reign, the forgotten Kufic script was revived and its use in inscriptions began to increase. The types of scripts used in the inscriptions vary depending on the period of the text and its context. During the Ottoman period, jeli thuluth, and later on the jali ta'lik scripts were commonly used. Although in small quantity, it is possible to encounter inscriptions with muhakkak, rik'a, naskh, and Kufic scripts. While there were inscriptions in buildings such as mosques, madrasahs, schools, libraries, and fountains in Turkish Islamic architecture until the 19<sup>th</sup> century, it is distinguished that at the beginning of the 20<sup>th</sup> century with the change of building categories (clock tower, monument, pier, train station), there were changes in the content of the inscriptions, types of script, and the reasons to write. Today, information about the different eras is obtained by examining the written sources and inscriptions in detail. There are many buildings built during the reign of Abdulhamid II. Inscriptions carry an important value regarding aesthetics and history and this can be observed at all levels. The accession to the throne ceremonies (Cülus), mentioned in the Ottoman Empire generally took place during the transition of princes to the throne and notably, the ceremonies during the Abdulhamid II era are significant. The 25<sup>th</sup> accession to the throne ceremony of the sultan differs considerably according to the content and scope of the other accession to the throne ceremonies. In this study, the location of the inscriptions detailing throne ascension ceremonies (a topic that had recently been inscribed on inscriptions for various new reasons) in the Ottoman Empire, on which types of structures they are located in, similar or different aspects of the texts on those inscriptions and the artists who inscribed them, if any, will be discussed.

**Keywords:** Turkish Islamic Art, Abdulhamid II, Accession to the throne ceremonies, Inscription, Calligraphy.

## Giriş

**A**rapça “k-t-b” kökünden ve “kitâbet”, “yazı yazmak” fiilinden gelen kitâbeler, dinî, askerî, sivil mimari gibi her tür yapının üzerine taş, mermer, çini, tahta, metal gibi malzemelerin bir usta tarafından kabartılarak veyahut oyularak yapılan yazılar biçimde tanımlanırlar (Arseven 1965:1011 Alparslan 2002:76). Bir sanat terimi olarak kullanılan kitâbe, her çeşitteki yapı ve sanat eserinde karşımıza çıkmaktadır. Celî sülüs, celî ta’lik, kûfi, ma’kılî gibi yazı türlerinden herhangi biriyle bir yapının ve sanat eserinin yapım ve onarım sürecinde bulunan kimseleri, sanat eserinin türünü, yapılış amacını, tarihini, dua istekleri vb. ifade etmek için taş, tuğla, mermer, maden, ahşap, seramik gibi malzemelere oyma, kabartma, kakma gibi birçok teknikle birlikte yazılan yazı türü olarak da tanımlanabilmektedir (Alparslan 1976-1977: 5). Yapıların görünen belirli yerlerine işlenerek tezyin etmenin yanı sıra, o yapı hakkında bilgi veren tamamlayıcı unsurlardır. Kitâbeler yapıların dikkat çekici yerlerine konularak oraya vurgu yaparlar. Avlu girişi, taç kapıların alınlığı, kubbeler, mihraplar, pandantifler, minare gövdeleri, revaklar, saçak altları, beden duvarları gibi yerler çoğunlukla tercih edilmiştir. Osmanlı’da “kitâbe-i seng-i mezar” denilen mezar taşları da kitâbe türleri arasına dâhil edilmektedir. Ayrıca taşınabilir malzemeler ve küçük eşyalara da işlenen her yazı kitâbe olarak belirtilmekte ve tüm bu yazıların incelenmesi “epigrafi” alanına girmektedir (Özkurt ve Tüfekçioğlu 2009:275).

Kitâbeler, birçok tarihî bilgiyi barındırdığı gibi yapının estetiğini tamamlayan bir unsur olarak da ifade edilmektedir. Mimari bir eleman olarak görülen kitâbeler çoğunlukla giriş kapıları üzerinde yer almaktadır. Yapının kim tarafından ve ne zaman yapıldığı hakkında bilgi veren kitâbeler ise inşa kitâbesi olarak adlandırılmaktadır. Kitâbeler hem medeniyet ve sanat tarihi için önemlidir hem de dil - tarih çalışmaları için değer taşımaktadır (Alparslan 2002:76).

Cülus kutlamaları resmî tebrik merasimi ile başlamaktaydı. Askerler, ulema, yabancı devlet konsolosları, müslim ve gayrimüslim şehir ileri gelenleri gibi pek çok grubun katılımıyla tebrikler kabul edilirdi. Ardından cülus sebebiyle yapımı tamamlanan pek çok binanın açılışı yahut temel atma töreni gerçekleştirilmekteydi. Tebrik merasiminden sonra dualar edilir ve özellikle “padişahım çok yaşa” duası tekrarlanırdı (Çakmak 2000: 18).

Sultan II. Abdülhamid’e özellikle 25. cülus yıldönümünde pek çok eşya gönderilmiştir. Avrupa devletlerinin hükümdarlarının da hediyelerinin aralarında olduğu eşyaların bir kısmı Yıldız Sarayı’nda bulunmaktadır.

Bu makalede cülusun 25.yıla özgü öneminden ve Sultan II. Abdülhamid'in bu törene özel faaliyetlerinden ve bu maksatla yazılmış kitâbelerden ayrıntılı olarak bahsedilecektir.

## 1. Osmanlı Dönemi Kitâbelerinin Fiziki Özellikleri

Osmanlı Döneminde kitâbelerin kullanımı diğer dönemlerden de esinlenerek devam etmiştir. Anadolu beylikleri ve Selçuklular zamanındaki kitâbelerde kûfiden daha fazla celî sülüs kullanılmıştır. Bu yazının özelliği ise harflerin birbirine çok yakın ve dikey harflerin de yan yana dizilmesinden kaynaklanmaktadır (Alparslan 2002: 80). Bu yazı karakteri girift bir yazı meydana getirmiştir. Osmanlı Döneminde de kullanılan bu yazı 1600'lü yıllara kadar devam ettirilmiştir. 1617 yılında yapılan Sultan Ahmet Camii'nin kitâbesi de buna örnektir. Osmanlı Döneminde celî sülüs yazı, Fatih Sultan Mehmed devrine kadar Selçuklu celî sülüsü etkisi gösterir; fakat daha sonra gelişerek XIV. yüzyılın ilk yarısında İznik'te inşa edilen Orhan Gazi Camii ve Hacı (Özbek) Camii kitâbelerinin Selçuklu yazısının etkisinden ayrıldığı göze çarpmaktadır. Uzun yıllar Selçuklu etkisi ve Osmanlı'nın kendi tarzı beraber kullanıldıktan sonra 1650'li yıllara gelindiğinde artık Selçuklu üslubu kullanılmamaya başlanmıştır. Örnek olarak ise Yeni Cami Hünkâr Kasrı kitâbeleri verilebilir. Hünkâr Kasrı'nın kitâbeleri yumuşak ve zarafet içermektedir. Tarihi yapılardaki bu yazılar dekoratif bir unsur olarak kullanılmasının yanında yazıldıkları ve konuldukları yere göre de önem taşımaktadır (Alparslan 2002:78).

Manzum kitâbe yazılmasının İran'da başlayıp Osmanlı'da geliştiği bilinmektedir. Şiir, vezin, ebced hesabı gibi bir geleneğin nasıl geliştiğini anlamak için kitâbelerin incelenmesi çok önemlidir. Manzum kitâbelerde yapılış tarihini vermesi açısından kullanılan ebced hesabı yöntemi, önemli bir edebî sanat sahasının doğmasına sebebiyet vermiştir. 'Tarih düşürme' denilen bu gelenek, kitâbelerde tarih kitâbesi olarak anılmaktadır. Bu kitâbeler inşa kitâbesinde tarih bölümünün yer almaması halinde yapılabileceği belirtilmektedir (Önkâl 1989: 321). İnşâ kitâbesi, manzum veya kıta olarak yazılmış ve son satırında yapının bânisinin isminin zikredildiği kitâbelerdir. Tâmir kitâbesi, yapıların gördüğü tadilatları kim tarafından yaptırıldığı ve hangi tarihte olduğunu belirten kitâbelerdir. Selçuklulardan sonra Osmanlı Dönemi'nde de inşa edilen yapıların üzerine mekân ile alâkalı âyet-i kerîme, hadîs-i şerif, manzum veyahut dua gibi metinler eklenerek yapı hem tezyin edilmiş hem de döneme ait önemli bir tarihî kaynak olmuştur. Metinler Türkçe, Arapça ve Farsça olarak yazılmıştır, ancak dönemlere göre ağırlıkla kullanılan dil değişme göstermektedir.

Kitâbelerde kullanılan yazı çeşitleri dönemlerine ve yazılan metinlere göre çeşitlilik arz etmektedir. Osmanlı döneminde daha çok celi sülüs ve daha sonraları ise celi ta'lik kullanılmış olup, az da olsa muhakkak, rik'a, nesih ve kûfi hatlı kitâbelere de rastlanmaktadır. İslâm yazısının ilk örnekleri kûfi yazıyla meydana getirilmiştir. Uzunca bir müddet Mushaf kitâbetinde kullanılan kûfi, değer taşıyan örnekler sunduktan sonra, Abbâsîler zamanında ortaya çıkan aklâm-ı sittenin Mushaf ve kitap istinsahında egemen olmaya başlaması ile Mushaflardaki yerini belli bölgeler haricinde neshî veya reyhânî denilen yazıya bırakmıştır. Kitâbî yazıdaki kullanımı azalmasına karşın mimari ve celi yazıda tercih edilen kûfi yazı Osmanlıların erken dönemine kadar Anadolu'da kullanım sahası bulmuştur.

## 2. Sultan II. Abdülhamid Dönemi Kitâbeleri

Türk hat sanatı 19. Yüzyılda hem yazı türleriyle hem de kitap sanatlarından mimariye kadar farklı eser dalında uygulama alanı bulmuştur. Ta'lik yazıda Mehmed Esad Yesârî ve oğlu Yesârizade Mustafa İzzet İrân üslûbu yerine Osmanlı tarzını zirveleştirmiştir. Sülüs ve nesih yazılarda ise İsmail Zühdi, Mustafa Râkım, Mahmud Celaleddin, Mehmed Tahir ve onların öğrencisi Sultan II. Mahmud damgasını vurmuştur. Sultan Abdülmecid'in hattatlığıyla devam eden yüzyılın ikinci yarısında ise Abdullah Zühdi, Abdülfettah Efendi, Mehmed Şevki Efendi, Şefik Bey ve Sami Efendi'lerle yazı tarihi zirveye ulaşmıştır. Bu yıllarda kûfi ve rik'a gibi yazı türleri de sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid gibi padişahlar başta hat sanatı olmak üzere diğer sanat dallarına da ilgi duymuşlardır. Sultan II. Abdülhamid de bu padişahlar arasında yer almaktadır. Marangozluğa ilgi duyan padişahın hat sanatına dair bilinen tek eseri Topkapı Sarayı'nda bulunmaktadır.

Sanata bu denli ilgisi olan bir padişahın devrinde birçok sanatçı isminden söz ettirmiştir. Devrin kitâbe yazan hattatları arasında Sami Efendi, Beşiktaşlı Nuri Efendi, Bakkal Arif Efendi, Nazif Efendi, Hasan Rıza gibi birçok isim yer almaktadır (Derman 1994: 85-86).

Dönemin önemli hattatlarından biri olan Abdülfettah Efendi ve muavini Rasim Efendi, birçok alanda yeteneklerini göstermişlerdir. Abdülfettah Efendi'nin bu devirde celi sülüs ve celi ta'lik kitâbeleri arasında Sultan II. Abdülhamid'in cuma selamlığına çıktığı Yıldız Camii'ndeki yazıları en önemli olanlarındandır. Bu camide yer alan yazının kûfi hattı Ebüzziya Tefik Bey tarafından hazırlanmıştır. Yapı Mağrib – Endülüs üslûbunun hâkim olduğu iç mimarisıyla de dikkat çekmektedir. Bir diğer önemli

hattat ise Sami Efendi'dir. II. Abdülhamid döneminde Hümâyün kalemî mümeyyizi olarak görev yapmaktadır. Tuğra çekmeyi, rık'a, dîvanî ve celi divaniyi yazan ve öğreten bir hattattır (Derman 1994:88). Sami Efendinin Yeni Cami sebilindeki kitabesi dönemin şaheseri olup günümüze dek hattatların mihenk kabul ettiği bir eser olmuştur.

### 3. Sultan Abdülhamid'in Cülusu

Arapça bir sözcük olan cülusun Türkçe anlamı oturmaktır. Başa geçecek olan şehzadelerin hükümdarlık makamı olarak taht denilen sedire oturması cülus-ı hümayun olarak adlandırılmaktadır. II. Abdülhamid doğum yıl dönümleriyle birlikte cülus yıl dönümlerine de önem göstermiştir (Özcan 1998: 108-111). Ritüel haline gelen ve bir gelenek olan cülus törenlerinin asıl amacı iktidar sahiplerinin meşrutiyetlerini güçlendirmek ve gelen tehditleri durdurmak olarak açıklanabilir. İktidar meşruiyetinin bir tezahürü olan cülus törenleri günlerce sürmekte ve af gibi toplumsal birçok konuyu da içinde barındırmaktadır (Tepeköy 2014: 64-65). Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışı ise 31 Ağustos 1876 yılında gerçekleşmiştir. Cülus töreni Topkapı Sarayı'nda gerçekleşmiştir. Sultan Abdülhamid cülusunu takip eden her yılda cülusunun sene-i devriyelerine özen göstermiştir. Cülusunun 25. yılına gelindiğinde devletin her kademesinde farklı coğrafyalarda büyük törenler düzenlenmiştir. Kendisi de o gün Yıldız Sarayının Şale köşkünde tebrikleri kabul etmiştir. Bu törene elçiler, devlet adamları, saray görevlileri ile hükümdarın aile efradı katılmıştır (Osmanoğlu 2022:85). Saray ve civarı gibi tüm şehir kandillerle aydınlatılıp sokaklar bayraklarla süslenmiştir (Georgeon 2006:401).Törene katılanların sultana arz ettikleri hediyeler köşkte sergilenmiştir.

### 4. Sultan II. Abdülhamid'in Cülûsunu İfade Eden Kitâbeler

II. Abdülhamid döneminde inşa edilen birçok yapı bulunmaktadır. Yapıların bir kısmı cülusunun 25. Yılına özgü inşa edilmiştir. Yıldız Fotoğraf albümünde bu yapıların inşa edildikten sonraki durumlarını gösteren fotoğraflar bulunmakta fotoğraf altı yazılarında cülus sene-i devriyesi maksadıyla inşa edildikleri belirtilmektedir. Bu yapılar arasında Ziraat Nezareti Binası, Osmaniye Saat Kulesi, Tokat Saat Kulesi, Yozgat Hamidiye Saatli Çeşmesi, Gelibolu Çanakkale Saat Kulesi, Mardin Saat Kulesi gibi yapılar inşa edilmiştir. (Acun 2011: 86-90-103).

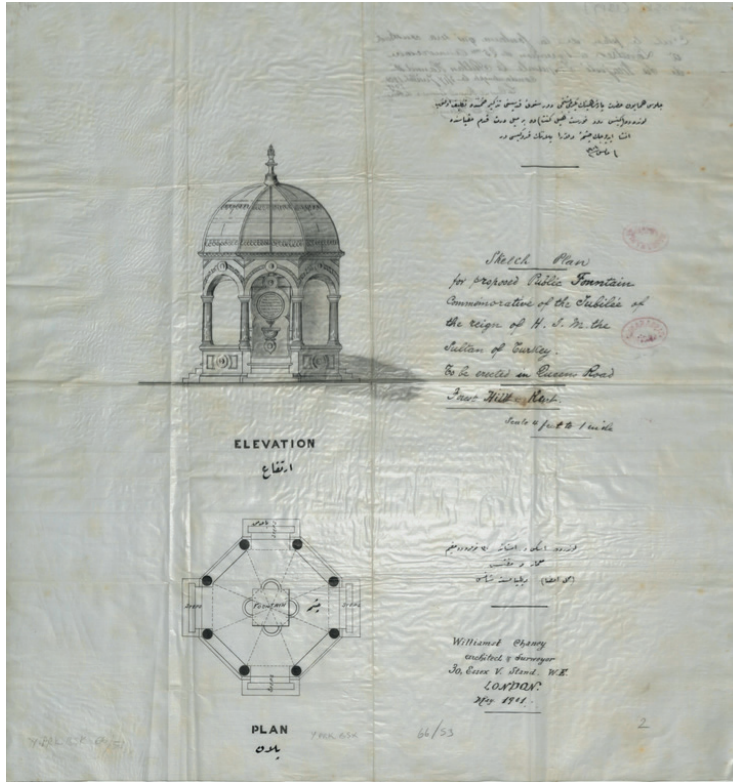
Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerinde yaptığımız inceleme sırasında döneme ait Londra'da yapılması planlanan Dilara Çeşmesinin belgesine rastlanılmıştır. Belge de şu not bulunmaktadır:



*Cülûs-ı hümayûn-ı hazret-i pâdişâhînin yigirmibeşinci devr-i senevî-i kudûsîni tezkîr zımnında teklîf olunup Londra'da (Queen Road Forest Hill Kent)de bir mil dört kadem mikyâsında inşâ edilecek çeşme-i dilârâ planının krokisidir*

*Lonra'da Essex v. Stand 30 numroda mukîm mimâr ve müfettiş (Mahall-i imzâ) Williamst Chaney*

*Fi Mayıs sene 1901*



**Resim 1:** Londra'da inşa edilmek üzere tasarlanan Dilara Çeşmesinin Osmanlı arşivindeki projesi (BOA.Y.PRK. 66/53/2-1)

Ancak yukarıda bahsi geçen yapıların üzerinde ve arşiv belgesindeki kayıta cülûs durumunu belirten kitabe bulunmamaktadır. Bu nedenle bu yapılar bu çalışmada değerlendirilmemiştir. Bu makalede Sultan Abdülhamid'in cülûsunun 25. yıldönümünü vurgulayan yapıların mimari özelliklerinden ziyade bu muhtevaya sahip kitabeler değerlendirilecektir. Hem estetik hem de tarih açısından önem taşıyan kitâbeler inşa edilen binalarda, çeşmelerde, camilerde karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılar arasında Mektebi Tıbbiye, Halep Saat Kulesi, Şam Telgraf Anıtı, Diyarbakır Çeşmesi, Galip Paşa



Camii, Trablus ve Akka Saat Kulesi, Nablus Kulesi ve Hayfa Saat Kulesi yer almaktadır. Dönemin padişahı II. Abdülhamid'in cülusunu ifade eden kitâbeler de bu eserlerin üzerinde bulunmaktadır. Örneğin Şam Telgraf anıtı gibi yapılarda “Emîrû'l- mü'minîn ve Halife” olma vasfı vurgulanmasına rağmen cülus konusuna hiç değinilmeden doğrudan yapı türüne ve inşa özelliğine temas edilmiştir.

#### 4.1. Şam Telgraf Anıtı Kitabesi



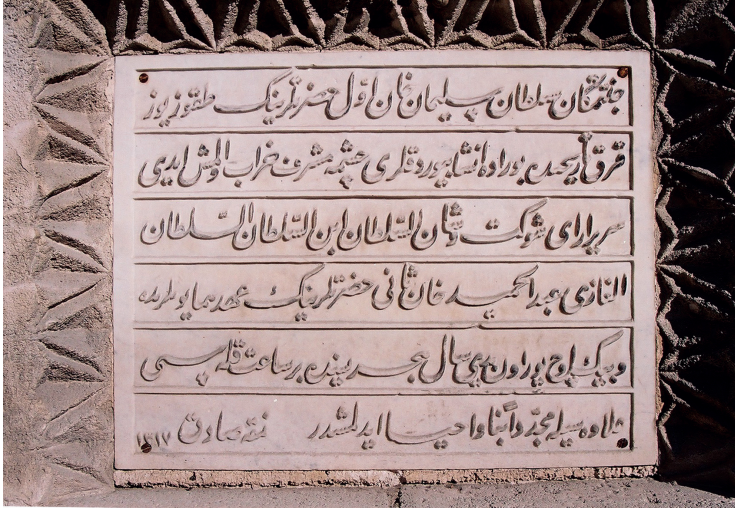
Resim 2: Şam Telgraf Anıtı Kitabesi (Fotoğraf: Abdülhamit Tüfekçioğlu)

- 1- Emîrû'l-mü'minîn Halife-i Rasûl-i Rabbi'l-âlemîn şevketlü
- 2- Mehâbetlü es-Sultân ibn-i es-Sultân es-Sultân el-gâzî
- 3- Abdülhamîd han-ı sâni efendimiz hazretlerinin Hicaz hatt-ı mübârekesini temdidini
- 4- Emr ü fermân buyurdıkları telgraf hattının hâtıra-i fâhiresidir

- 1- أمير المؤمنين خليفه رسول رب العالمين شوكتلو
- 2- مهابتلو السلطان ابن السلطان السلطان الغازي
- 3- عبد الحميد خان ثاني افندمز حضرتلرينك حجاز خطهء مباركه سنه تمديديني
- 4- امر وفرمان بيوردقلري تلغراف خطنك خاطره فاحزه سيدر

Arap nüfusun çoğunluğunun bulunduğu yerlerde daha önceleri Türkçe kitabe konulmazdı. Abdülhamid döneminde bu kitabelerde Türkçe kullanılmaya başlanıyor. Kanun-u Esasi'de devletin resmi dilinin Türkçe olduğu ilkesinin bir yansıması olarak okunabilir.

## 4.2. Halep Saat Kulesi Kitabesi



Resim 3: Halep Saat Kulesi Kitabesi (Fotoğraf: Abdülhamit Tüfekçiöglü)

- 1- Cennet-mekân Sultân Süleyman han-ı evvel hazretlerinin dokuz yüz
- 2- Kırk tarihinde burada inşâ buyurdıkları çeşme-i müşrif harâb olmuş idi
- 3- Serîr ârâ-yı şevket ü şân es-sultân ibn-i es-Sultân es-Sultân el-Gâzî Abdülhamîd Hân-ı sâni hazretlerinin ahd-i hümâyûnlarında
- 5- Ve bin üç on yedi sâl-i hicrîsinde bir sâat kulesi
- 6- İlâvesiyle müceddeden binâ ve ihyâ edilmişdir (nemekahu Sâdik 1317)

- 1- جنتمکان سلطان سلیمان خان اول حضرتلرینک طقوز یوز
- 2- قرق تاریخنده بوراده انشابور دقلری چشمه مشرف خراب اولمش ایدي
- 3- سریراری شوکت و شان السلطان ابن السلطان السلطان
- 4- الغازی عبد الحمید خان ثانی حضرتلرینک عهد هماپونلرنده
- 5- و بیک اوچ یوز اون ییدی سال هجریسنده بر ساعت قله سی
- 6- علاوه سیله مجددا بنا و احیا ایدلمشدر نمقه صادق ۱۳۱۷

Kitâbe hem Arapça hem de Osmanlı Türkçesiyle celî ta'lik yazıyla hattat Sadık Efendî tarafından yazılmıştır. Kitabenin başında Kanuni Sultan Süleyman tarafından bir çeşme inşa edildiği bu eserin tahrip olması sonrasında Sultan II. Abdülhamid tarafından 1317 yılında bir saat kulesi ilavesiyle yenilendiği belirtilmektedir.

İlk inşa olmayıp Sultan Abdülhamid'in devrinde onarılmış bir çeşmenin bu dönemdeki yapı türlerinden biri olan saat kuleleriyle birleştirilmiş bir örneği olarak Halep Saat Kulesi incelenebilir.

### 4.3. Mekteb-i Tıbbiye Kitâbesi

Sultan II. Abdülhamid devrinin önemli yapılarından biri olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin mimarları Alexandre Vallaury ile Raimondo d'Aranco'dur. Bu iki mimar eklektik ve oryantalist bir tarzda binayı inşa etmiştir. Yapının Harem yönüne bakan batı cephesinde üstte bir tuğra ve devlet arması ile armanın altında da bir kitabe bulunmaktadır. Kitabe şöyledir:



Resim 4: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne (Fotoğraf: Mehmet Özçay)

- 1- Ziyet efzâ-yı makâm-ı kudsiyyet-i ittisâm-ı hilâfet-i İslâmiyye ve revnak-bahşâ-yı erike-i saltanat-ı 'uzmâ-yı Osmaniyye es-Sultân ibnû's-Sultân es-Sultân el-Gâzî Abdülhamîd Hân-ı Sâni efendimiz hazretlerinin 'asr-ı kemâlât hasr-ı hilâfetpenâhîlerinde
- 2- hayyiz-arâ-yı husûl olan meâ'sir-i fâhire-i celîle cümlesinden bulunan işbu Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiyye-i 'Askeriyye zât-ı hikmet-âyât-ı hümâyûnlarının mes'adet-bahş-ı dihîm şevket ve sîm-i saltanat-ı uzmâ olduklarının yirmibeşinci sene-i mukaddese ve mübeccesinde mükemmelen ve
- 3- müceddeden te'sîs ve inşâ buyrulmuşdur. Cenâb-ı hayât-

bahşâ-yı kâ'inât zât-ı me'âlî sıfât hazret-i hilâfet-penâhîlerini  
kemâl-i satvet ve mezîd-i âfiyet ile taht-ı mu'allâ-yı hilâfet-i  
kübrâda dâ'im ve mekîn ve nice nice mebânî'-i cesîme ve  
asâr-ı celîle-i hayriyye inşâsına muvaffak buyursun âmîn.  
Fî 6 Cumâdiye'l-evveli 1318

- 1- زينت افزاي مقام قدسيت اتسام خلافت اسلامية و رونق بخشاي اريکه  
سلطنت عظمای عثمانیه السلطان ابن السلطان السلطان الغازي عبد الحميد خان  
ثاني افندمز حضرتلرینک عصر کمالات حصر خلافتینا هیلرنده
  - 2- حیزاراي حصول اولان مائر فخره جلیله جمله سندن بولنان اشبو مکتب  
فنون طبیه عسکریه ذات حکمت ایات همایونلرینک مسعدت بخش دیهیم شوکت  
وسیم سلطنت عظم اولدقلرینک یکر می بشنجی سنه مقدسه ومیجله سنده
  - 3- مکملا ومجددا تأسیس وانشابیورلمشدر جناب حیات بخشاي کائنات ذات  
معالي صفات حضرت خلافتینا هیلرینی کمال سطوت ومرید عاقیت ایله تخت  
معالي خلافت کبراهه دائم ومکین ونیجه نیجه مبانی جسمیه و اثار جلیله خیریه  
انشاسنه موفق بیورسون امین
- 4- فی 6 جمادی الاولی 1318

Bu kitâbede geçen müceddeden tesis kelimesi kitabenin, ilk defa mı yapıldığı yoksa eskiden yapılan bir yapının yerine yeni bir eser mi yapıldığı konusunda yeni bir eser olduğunu açıkça göstermektedir. Bu kitâbedeki (mükemmelen ve müceddeden tesis ve inşa) ifadelerinden hareketle kitâbe düzeni Selçuklu, Beylikler ve Klasik Osmanlı zamanına kadar uygulanan -emera bi tecdidi, ceddede, ammera- gibi onarım ifade eden kitâbelerin kalıbının türkçe bir metin içerisinde mastar haliyle değişmiş bir örneğini göstermektedir. Yapı türünün adının Mekteb-i Funûn-u Tıbbiyye-i Askeriyye olduğunun kaydedilmesi onun daha önceden varlığına işaret etmektedir. Kitabe Abdülhamid'in şahsında Türk devlet geleneğini ve onun dayandığı temellere vurgu yaparak başlamaktadır. Onun halifelik makamı gereği onarım işlemlerini yürüttüğü belirtilmektedir. Yapının adının (Mekteb-i Tıbbiye-i Fünun-u Askeriyye) şeklindeki önceki adlandırmasını koruduğu kitabeden anlaşılmaktadır. Yüce saltanatının bir göstergesi olarak görevinin 25. yılında halka bu hizmette bulunduğu işaret etmektedir. Daha uzun süre bu tür hayırlı hizmetlerde bulunmayı Allahahtan niyaz eden cümlelerle kitabe sona ermektedir. Kitabede hattat imzası bulunmamaktadır fakat bazı araştırmacılar kitabenin Hasan Rıza tarafından istiflendiğini belirtmektedir.

#### 4.4. Galip Paşa Camii

Sultan II. Abdülhamid'in cülusunu konu edinen bir diğer kitabe ise Galip Paşa Camiine aittir. Kadıköy Bağdat caddesi üzerinde yer alan caminin cümle kapısı üzerinde yer almaktadır. Tuğra ile birlikte dört satır halindeki kitabe metni şöyledir:



Resim 5: Galip Paşa Camii (Fotoğraf: Mehmet Özçay)

- 1-Serîr ârâ-yı hilâfet-i kübrâ padîşâh-ı muazzam ve şehinşâh-ı mükerrerem es-sultân ibnü's sultân
- 2- es-sultân el-Gâzî Abdulhamîd Hân-ı sâni hazretlerinin cülûs-ı meyâmin-i menûs-ı hümâyûnlarının yirmibeşinci
- 3- Sene-i devriyyesine müsâdif 1316 senesi Ağustosunun on dokuzuncu günü irâde-i seniyye-i şâhâneleriyle temennâ-yı esâsi vaz' olunarak inşâ olunmuştur.

- 1- سریراری خلافت کبری بادشاه معظم و شهنشاه مکرم السلطان ابن السلطان
- 2- السلطان الغازي عبد الحميد خان ثاني حضرتلرینک جلوس میامن مانوس هماینلرینک یکرمی بشنجی
- 3- سنه دوریه سنه مصادف سنه ۱۳۱۶ سی اغستوسنک اون طقوزنجی کونی اراده سنیه شاهانه لريله تیمنا اساسی وضع اولیه رق انشا اولنمشدر

Kitâbede Sultan Abdülhamid'in halifelik görevi ve ünvanları önce zikredilmiş onun saltanat görevinin 25. yılı özelinde bu yapının ilk inşa özelliği vurgulanmıştır. Celi ta'lik yazıyla Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır. Bazı araştırmacılar tarafından bu kitâbenin hattatının Sami Efendi olduğu belirtilmektedir. (İnal 1955: 357)



#### 4.5. Haydarpaşa Gari



**Resim 6:** Haydarpaşa Gari

(Kaynak: Mehmet Nermi Haskan, Yıllar Boyunca Üsküdar, C.3, s. 1474 )

- 1- Cülûs-ı meymenet-me'nûs-ı hazret-i hilâfet-penâhilerinin yirmibeşinci sene-i devriyesine tesâdüf iden
- 2- Yevm-i mes'ûdet münâsebetle Anadolu Şimendifer Kumpanyası tarafından işbu 'amûd kemâl-i iftîhârla rezk olunmuşdur.

- 1- جلوس میمنت مانوس حضرت خلافتیناھنلرینک یکر می بشنجی سنہ دوریہ سنہ تصادف ایدن
- 2- یوم مسعودت مناسبتله اناتولی شمندفر قومانیہ سی طرفندن اشبو عمود کمال افتخار له رکز اولنمشدر

34

Kitâbede Sultan Abdülhamid'in makamına ve bu makamdaki 25. yılına vurgu yapılmış ve kitabenin Anadolu Şimendifer Kumpanyası tarafından yazdırıldığı anlaşılmaktadır. İki satır halinde celi sülüs yazıyla ve Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır.

#### 4.6. Büyükçekmece Hamidiye Çeşmesi



**Resim 7:** Büyükçekmece Hamidiye Çeşmesi ön yüz



**Resim 8:** Büyükçekmece Hamidiye çeşmesi arka yüz

(Fotoğraf: Sümevra Dursun)

### Ön Yüz

- 1- Cülûs-ı hümayûn hazret-i Abdülhamîd
  - 2- Hân-ı a'zamînin yirmi
  - 3- Beşinci devr-i senevî-i
  - 4- Kudsîsinin hâtıra-i kıymetdâr
- Şükr-i güzârîsi olarak inşâ kılınmıştır

### Arka Yüz

- 1- Tavela'llahu umrahû ve şevketehû
- 2- Dâarfa'llahu imrâne mülkihî
- 3- Sene 1318

### Ön Yüz

- 1- جلوس همايون حضرت عبد الحميد
- 2- خان اعظمينك يكرمي
- 3- بشنجي دورسنوي
- 4- قدسيك خاطره قيمتدار
- 5- شكركذاريسي اوله رق انشا قلنمشدر

### Arka Yüz

- 1- طؤل الله عمره شوكته
- 2- ضاعف الله عمران ملكه
- 3- سنه ۱۳۱۸

Kitâbe mevcut haliyle kısmen tahrip olmuştur. Üst kısımdaki padişah tuğrası ve metnin son kısmı kazınmıştır. Celî sülûsle yazılmış beş satır halinde Osmanlı Türkçesi ile yazılmış kitâbede Sultan Abdülhamid'in cülusunun 25. Yılı vurgulanarak başlanmış ve bu olayın bir hatırası olmak amacıyla kitabenin konduğu belirtilmiştir. Kitâbede herhangi bir yapı türü belirtilmemiş sadece sultanın cülusu vurgulanmıştır.

#### 4.7. Trablus Saat Kulesi Kitabesi

Kare formlu ve altı katlı saat kulesinin ikinci katında pencere alınlığında yer alan kitâbe mermer malzemeye dört satır halinde etrafı silmelerle çerçeveslenerek hakk edilmiştir. Celî sülûsle yazılmış kitâbe yukarıdan aşağıya küçülerek bir bitki demetiyle sona ermektedir. Kitâbe metni şöyledir:





**Resim 9:** Trablus Lübnan Saat Kulesi Kitabesi (Kemal Özkurt Arşivinden)

1- Ziyet-efzâ-yı makâm-ı hilâfet-i kübrâ ve serîr-i saltanat-ı uzmâ es-sultân ibn-i es-sultân es-sultân el-gâzî Abdülhamîd han-ı sâni efendimiz hazretlerinin

2- Bi-lutfihi te'âlâ şeref-hulûl iden yigirmi beşinci sene-i devriye-i hümâyûnlarını tebciilen ve tekrîmen işbu sâat kulesi inşâ olunmuş ve lutfen

3- Ve âtîfeten nâm-ı nâmî-i hazret-i hilâfetpenâhîlerine izâfetle bu şâyân-ı tesmiye buyurulan müsâade-i seniyyede cihânânîleriyle

4- sekene-i memleket müstağrak-i meserret bî-intihâ olmuştur.

1- زينت افزائ مقام خلافت كبرى وسرير سلطنت عظمى السلطان ابن السلطن  
السلطان الغازى عبدالحميد خان ثانى افندمز حضرتلرينك

2- بلطفه تعالى شرف حلول ايدن يكرمى بشنجى سنه دوريه

همايونلرينى تبجلان و تكريمان اشبو ساعت قله سى انشا اولنمش و لطفًا

3- و عاطفن نام نامى حضرت خلافتينا هنلرينه اضايته بو شايان تشميه بيوريلان  
مساعده سنيه ده جهانبا نيلريله سکنه مملکت مستغرق مسرت بى انتيهها اولمشدر

Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış kitâbenin ilk kısmında hilafet makamının kuşatıcılığı belirtilmiş ve Sultan Abdülhamid'in halifeliğinin 25. senesine izafeten bu saat kulesinin sonsuz bir şükran duygusuyla inşa edildiği belirtilmiştir. Kitâbenin cümle kurgusu ve edebî yapısı metnin İstanbul menşeli olduğunu hissettirmektedir.

#### 4.8. Akka Saat Kulesi Kitabesi



**Resim 10:** Akka Saat Kulesi Kitabesi

(Kaynak: Mehmet Tüttüncü, Filistin ve İsrail'deki Osmanlı Saat Kuleleri, s. 24)

Denize yakın bir mevkide inşa edilmiş saat kulesinin beşinci katının cephesindeki kitâbe mermer malzemeye silmelerle üç satıra ayrılmış vaziyette hakk edilmiştir. Celî sülûs yazıyla Osmanlı Türkçesiyle yazılmış kitâbe metni şöyledir:

- 1- Sultan Selatin-i Zaman Velinimet-i Ümmet-inan Gazi Abdülhamid Hân-ı Sani padişahımız efendimiz hazretlerinin
- 2- yirmibeşinci sene-i devriyye-i cülus-ı hümayun-ı hilafet-penahilerini mübtecilen ve tekriman Mutassarrıf-ı Evvel Cemil Paşa kullarının nezareti
- 3- ve Belediye Reisi Ahmed Nuri Efendi himmeti ile nişane-i ubudiyet olarak inşa edilen Hamidiyye Saat Kulesi'dir.

1- سلطان سلاطين زمان ولی نعمت امت انان غازی عبد الحمید خان ثانی  
پادشاهمز افندمز حضرتلرینک

2- یکر می بشنجی سنه دوریه جلوس همایون خلافتیناهنلرینی مبتجلا و تکریم  
متصرف اول جمیل پاشا قوللرینک

3- نظارتی و بلدیہ رئیسی احمد نوری افندی همتی ایله نشانه عبودیت اوله رق  
انشا ایدیلان حمیدیہ ساعت قله سیدر

Kitâbe Sultan Abdülhamid'in halifelik cülusunun 25. Yılına vurgu yaparak başlayıp bölgenin valisi Cemil Paşa ile belediye reisi Ahmet Nuri Efendinin gayretleriyle kulenin inşa edildiği ve kitabesinin yazıldığı belirtilmektedir. Kitâbenin üslup ve içeriği yerel özellikler göstermektedir. Kitâbe, yapının banisini ve yönetici isimlerini belirtmesi açısından da önemlidir.

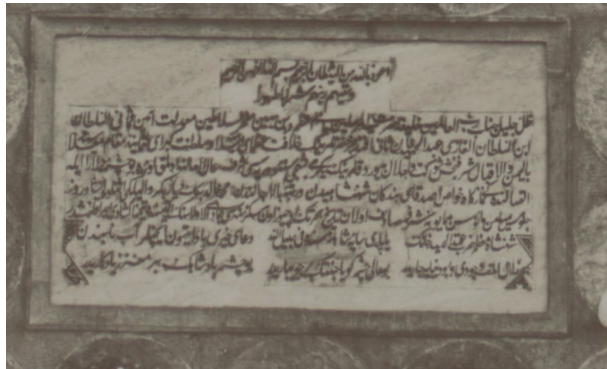
#### 4.9. Diyarbakır Hamidiye Çeşmesi

Bu çeşme ve beraberinde yapılan namazgâh maalesef günümüze ulaşamamıştır. II. Abdülhamid Fotoğraf Albümündeki belgelerden varlığı tespit edilmektedir.



**Resim 11:** Diyarbakır Hamidiye Çeşmesi

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Albümleri, No: 779.23)



**Resim 12:** Diyarbakır Hamidiye Çeşmesi Yazı Detayı

(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Albümleri, No: 779.23)

Fotoğraf üzerinde, eseri tanıtıcı mâhiyette rik'a yazıyla yazılmış metin şöyledir: Cülûs-i Hümâyûn Me'nûs Hazret-i Şehinşâhî Yirmibeşinci sene devriyye-i mukaddesi Şeref-i Âli'l-Âlemine Olarak Diyârbakır'da inşâ Kılınan Çeşmenin Cepheden Fotoğrafıdır.

Mermer üzerine talik yazı türüyle ve Osmanlı Türkçesiyle yedi satır halinde hâkk edilmiştir (İlk iki satırda Besmele ve âyet-i kerîme olup bununla dokuz satır olmaktadır). Kitâbenin son iki satırı, üçer kartuş halinde manzumdur. Abdülhamit Tüfekçiöğlü'nun çözümlemesine göre metni şöyledir:

1-Eûzü bi'llâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm Bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm

2- Ve sekâhüm rabbühüm şerâben tahûran

3- Zıll-i celîl-i cenâb-ı rabbi'l-âlemîn halîfe-i Hazret-i Seyyidi'l-Mürselîn hâmi-i a'zam-ı dîn-i mübîn mefharî's-selâfîn ma'delet-i âhin-i(?) Osmânî es-sultân

4- İbni's-Sultân el-Gâzî Abdülhamîd Hân-ı sâni efendimiz hazretlerinin hilâfet-i uzmâ-yı İslâmiyye ve saltanat-ı kübrâ-yı Osmâniye makâm-ı muallâsına

5- Bi'l-yümn-i ve'l-ikbâl şerefbahş-ı şevket ve iclâl buyurduklarının yirmibeşinci sene-i devriyesi eşref-i âli'l-âlemine olmak üzre bu çeşme-i vâlârâ ile

6- İttisâlindeki namazgâh-ı havâs esdikâ-yı bendegân-ı şehinşâhîden ve rütbe-i bâlâ ricâlinden Muhammed Hâlid Bey'in Diyârbekir Valiliği esnâ ve inşâ ve rûz-ı

7- Cülûs-ı meyâmin-i me'nûs-ı hümâyûna şeref-mesâdif olan târîh-i hicretin üçyüz on sekiz senesi cemâdiyü'l-ülâsının altısına teyemmünen küşâdı icrâ olunmuştur.

8- Şehinşâh-ı muazzam hazret-i Abdülhamîd Hânın / yapıldı sâye-i şâhinşehinde fi sebîli'llâh / duâ-yı hayrî yâd etsin içenler âb-ı nâbindan

9- Zülâl-ı lutf-ı vücudu sû-be-sû dünyaya cârîdir / bu âlî çeşme gûyâ cennetin bir cûybârıdır / bu çeşme pâdişâhın bir muazzez yadigârıdır.

1- اعوذ بالله من الشيطان الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم

2- وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا

3- ظل جليل جناب رب العالمين خليفه حضرت سيد المرسلين حامئ اعظم دين

مبين مفخر السلاطين معدلت آهين عثمانى السلطان

4- ابن السلطان الغازى عبدالحميد خان ثانى افندمز حضرتلرينك خلافت

- عظماى اسلاميه و سلطنت كبراي عثمانيه مقام معلاسنه  
5- بليمن و الاقبال شرفبخش شوكت و اجلال بيوردقارينك يكرمي بشنجى  
سنه بوريهسي اشرف عالي العالمينه اولمق اوزره بو چشمه وارا ايله  
6- اتصالندكى نمازگاه خواص اصدقاى بندگان شهنشاهيدن و رتبهءبالا  
رجانلندن محمد خالد بگگ ديار بكر واليلى ائنا و انشا و روز  
7- جلوس ميامين مانوس همايونه شرف مصادف اولان تاريخ هجرتك اوچ  
يوز اون سكر سنه سى جُمادى الأولى سنك التى سنه تيمنا كشادى اجرا  
اولنمشدر  
8- شهنشاه معظم حضرت عبدالحميد خانك / ياپلدى سايهء شهنشهنده فى سبيل  
الله / دعای خیرى ياد ايتسون ايچنلر آب نابندن  
9- زلال لطف وجودى سو بسو دنيايه جاريدر/ بو عالی چشمه گویا جنتگ بر  
جوواريدر/ بو چشمه پادشاهك بر معزز يادگاريدر

Kitâbe, öncelikle yapı türünün çeşme olması sebebiyle Kur'ân-ı Kerimden suya vurgu yapan âyet-i kerimeyle başlamıştır. Peygamber Efendimiz'in halifesi makamında olarak Sultan Abülhamid'in vasıfları belirtilmiş, bu görevdeki 25.yılıni tebrik etmek anısına çeşmeyle birlikte bir de namazgâh inşa edildiği, bu inşaatın Diyarbakır Valisi Muhammed Hâlid Bey tarafından gerçekleştirildiği kaydedilmiştir.

#### 4.10. Hayfa Saat Kulesi Kitabesi



**Resim 13:** Hayfa Saat Kulesi Kitabesi  
(Fotoğraf: Hakkı Acun, Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri, s. 176)

- 1- Êdu kazâ bi- hamsi kudat-ı / Ba'de 'işrîn el-amm-ı seid
- 2- Errihûhu fî makâlin sâdık / Fe'l-ye'îş Sultanuna Abdü'l-  
hamîd
- 3- Sene 1316



- 1- عيد قضى بخمس قذاتي / بنا بعد عشرين العام السعيد
- 2- ارخوه فى مقال صادق / فليعش سلطاننا عبد الحميد
- 3- سنة ١٣١٦

Bu kitabenin çözümlemesi Hakkı Acun'un Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri başlıklı kitabından alınarak tarafımızdan ayrıca kontrol edilmiştir.

#### 4.11. Nablus Saat Kulesi Kitabesi



Resim 14: Nablus Saat Kulesi Kitabesi

(Kaynak: Mehmet Tütüncü, Filistin ve İsrail deki Osmanlı Saat Kuleleri, s. 22)

- 1- Meâsirü'l- hayr baîdu'l-culûs / Eşrekât ed-dünya bi- hâ ke'l- şumûs
- 2- Ve kân emin cümletihu zâ el- binâ / Li sâatin kâd cüliyet ke'l-arûsi
- 3- Fe'l- yûhyi Sultanü'l- verâ gavşünâ / Abdülhamid el-ferd tâcü'r-ruûs
- 4- Fi'idihi el- fadiyyı kâd ünsiyet / Zikrâ li- yevmin fihi tayyibu'n-nufûs
- 5- Menakî kad ussiset erhivâ rûmiye 1316 / Hicriye 1318 bi'l-emni fi fadiyyı'idu'l-culûs.

- 1-ماتر الخيلر بعيد الجلوس / اشرفت الدنيا بها كما لشموس
- 2-وكان من جملتها ذا البنأ / لساعة قد جليت كالعروس
- 3-فليحي سلطان الواري غوثنا / عبد الحميد الفردتاج الرؤس
- 4-فى عيدة الفضى قد انشئت / ذكرى ليوم فيه طبيب ال نفوس
- 5-منارة قد اسست ارخوا رومية ١٣١٦ / بهجرية ١٣١٨ بالاسن فى قضى عيد الجلوس

Bu kitabenin çözümlemesi Hakkı Acun'un Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri başlıklı kitabından alınarak tarafımızdan ayrıca kontrol edilmiştir.

#### 4.12. Bursa Müzesi



Resim 13: Bursa Müzesi (Fotoğraf: Süleyman Berk)

- 1- Ziynet-bahş makâm-ı hilâfet-i seniyye ve erîke pîrây-ı saltanat-ı Osmâniyye es-Sultân ibn-i es-Sultân
- 2- es-Sultân el-gâzî Abdülhamid han-ı sâni efendimiz hazretlerinin terakkiyât-vâye-i cenâb-ı hilâfet-penâhilerinde işbu
- 3- Müze-i Hümayun Şubesi
- 4-cülûs-ı meymenet-makrûn hazret-i pâdişâhînin sene-i mes'ûde-i devriyesine şeref-müsâdîf olan bin üç yüz
- 5-Yirmi senesi Ağustos'unun on dokuzuncu rûz-ı firûzunda teyemmünen te'sîs ve küşâd olunmuşdur.

- 1- زينب بخش مقام خلافت سنیه واریکه پیرای سلطنت عثمانیه السلطان ابن السلطان
- 2- السلطان الغازي عبد الحميد خان ثاني افندمز حضر تلرينك سایه ترقیاتوايه جناب خلافتیناهلرینده اشبو
- 3- موزه همایون شعبه سي
- 4- جلوس میمنت مقرون حضرت پادشاهینك سنه مسعوده دوریه سنه شرفمصادف اولان بیک اوچیوز
- 5- یکر می سنه سي اغستوسنك اون طقوزنجي روز فیروزنده تیمنا تأسیس کشاد اولنمشدر



Bursa'da Sultan Abdülhamid tarafından İstanbul'da kurulmuş Müze-i Hümayun Âsâr-ı Atıkanın şubesi olarak inşa edilmiş müzeye kitâbe olarak yazılmıştır. Beş satırlık kitabenin ilk iki ve son iki satırları celî sülüs yazıyla ortadaki üçüncü satır ise kûfi yazı ile yazılmıştır. Sultan Abdülhamid'in hilafet makamındaki ünvanları vurgulanarak başlanmış kitabenin orta kısmında yapı adı (Müze-i Hümayun Şubesi) ifadesi kûfi yazıyla yazılarak diğerlerinden ayrılmıştır. Bu kitâbede hem cülus hem de dönemin yeni bir uygulaması olarak "Müze-i Hümayun Şubesi" şeklinde kaydedilmiş "yapı adlandırma kitabesi" özelliği görülmektedir. Kitâbe Sultan Abdülhamid'in doğrudan 25. yılına özel bir tasarım olmayıp cülusuna vurgu yapmaktadır.

## DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Sanat ve sanatçı Osmanlı Devleti tarafından her zaman önemsenen bir konu olmuştur. Osmanlı padişahlarının sanata duyduğu ilgi bu tarafı daha da güçlendirmiştir. Bu padişahlardan biri olan Sultan II. Abdülhamid için de aynı durum geçerlidir. Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülus töreni yıldönümü sebebiyle bir çok yerde okul, çeşme, cami kütüphane ve benzeri yapılara açılış sebebini anlatan kitâbeler yazıldığı bilinmektedir. Sultan II. Abdülhamid'in sene-i devriyesindeki kitâbeler dönemin özelliklerini yansıttığından dolayı tarihe de ışık tutar niteliktedir. Hat sanatının en parlak devrini yaşadığı 19. yüzyılda pek çok kitâbeden farklı olarak cülus konulu kitâbeler yazılış amacı bakımından farklıdır. Bir iktidar sembolü olan cülus padişahı temsil etmektedir.

Arşiv kaynakları ve literatür tarandığında Sultan Abdülhamid'in cülusunun 25. yıldönümü için bir çok faaliyetin planlandığı anlaşılmaktadır. Bir kısmı İstanbul'daki merkez idareciler tarafından bir kısmı yerel idareciler ve belediye başkanları tarafından bir kısmı da yabancı devlet görevlileri tarafından hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Buna örnek olarak Londra'da yapılması planlanan Dilara çeşmesinin planı verilebilir. Bu çeşme İngiliz mimar Williamst Chaney tarafından meydan çeşmesi olarak tasarlanmıştır. Sekizgen planlı bir çeşme olup maalesef uygulanmadığı arşiv kaydından anlaşılmaktadır. Vesikanın kenarındaki boşlukta Abdülhamid'in cülusunun 25. yılına özel tasarlandığı Osmanlı Türkçesi ve İngilizce belirtilmiştir.

Yapılar ve üzerindeki kitâbeler incelendiğinde Trablus, Şam, Bursa, Diyarbakır, Kitâbelerinde yazı türleri, ifade biçimleri, Metin benzerlikleri ya da farklılıkları, yapı türlerine vurgu, halifelik, uzun bir devlet geleneğindeki varlığı ve Abdülhamid'in Halife olarak bu makamdaki statüsü döneminin yüksek edebi diliyle yer almaktadır. Bu makalede Sultan Abdülhamid'in

cülusunun 25. yılına vurgu yapan 12 kitabe incelenmiştir. Bunlar sırasıyla Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Galip Paşa Camii, Haydarpaşa Garı, Halep Saat Kulesi, Büyükçekmece Hamidiye Çeşmesi, Trablus Saat Kulesi, Akka Saat Kulesi, Hayfa Saat Kulesi, Nablus Saat Kulesi, Diyarbakır Hamidiye Çeşmesi ve Bursa Müzesi'dir. Üçü saat kulesi biri çeşme olarak yapı çeşitliliği görülmektedir. İstanbul Merkezde bulunan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane gibi devrin devasa, abidevi yapıları olmasının yanısıra Küçükçekmece'de daha mütevazî bir çeşme de yapılmıştır. Coğrafi olarak bakıldığında Başkent İstanbul'la birlikte Bursa, Diyarbakır, Kudüs, Lübnan gibi devletin sınırları ve hakimiyeti altındaki bütün coğrafyaya yayıldığı düşünülebilir. Kitâbeler yazı türü ve istif açısından incelendiğinde beş celî sülüs, bir sülüs, bir rik'a ve iki adet de ta'lik ile yazılmıştır. Cülus konulu kitâbelerde bizzat hattat imzası yer almasa da devrin kaynakları üzerine yapılan araştırmalarda Mekteb-i Tıbbiye kitâbesi Hattat Hasan Rıza tarafından, Galip Paşa Camii'nin ise Sami Efendi tarafından istiflendiği belirtilmektedir. Trablus Saat Kulesi kitâbesi metin ve edebi dili itibarıyla Bursa Müzesi, Mekteb-i Tıbbiye, Harbiye Müzesi, Akaretler İbrahim Paşa Camii gibi merkez konumdaki yapıların kitâbeleriyle benzerlik içindedir. Mekteb-i Tıbbiye kitâbesi "müceddeden" ifadesiyle bir onarım özelliğini belirtirken diğerleri ilk inşa içeriklidir. Bunlardan Bursa Müze kitâbesi (Müze-i Hümayun Şubesi) başlığı ile bir "yapı adlandırma kitâbesi" olma özelliğiyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu ifade Kûfi yazıyla tasarlanmış olması yönüyle de dikkat çekmektedir. Selçuklulardan Osmanlı'ya kadar kitâbe türleri incelendiğinde âyet kitâbeleri, hadis-i şerif kitâbeleri, dua kitâbeleri, inşâ kitâbeleri, tamir kitâbeleri, sanatkâr kitâbeleri, vergi kitâbeleri, vakfiye kitâbeleri (taş vakfiyeler), mezar taşı kitâbeleri gibi türleri bilinmektedir. Sonuç itibarıyla bu kitâbeler devrin idari ve siyasi özelliği ile "cülus konulu kitâbe yazma" tarzında yeni bir biçim, yeni bir metin seçimini meydana getirmiştir. Türk - İslam kitâbe yazım geleneğinde "cülus konulu kitâbeler" şeklinde yeni bir tür oluşturmuştur.

## KAYNAKLAR

Acun, Hakkı (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri* İstanbul: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Alparslan, Ali (1976-1977). *Mimari Yapıların Yazı Sanatı Bakımından Önemi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Alparslan, Ali (2002). “Kitabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi-XXVI*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Arseven, Celal Esad (1965). “Kitabe” , *Sanat Ansiklopedisi- II*, İstanbul: Maarif Basımevi.

Çakmak, Sevim (2000). *Sultan II. Abdülhamid'in 25. Cülus Yıldönümü Kutlamaları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Derman, M. Uğur (1994). “Sultan II. Abdülhamid Devrinde Hat ve Tezyini Sanatlarımız,” Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Derman, M. Uğur (1997). “Hat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi-XVI*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Derman, M. Uğur (2012). “İstanbul’un Tuğralı Kitabelerine Dair”, 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Bildiriler I*, Konya: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Duymaz, A. Şevki (2003). *II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri (Türkiye Örnekleri)*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi.

Eryılmaz, Halil İbrahim (2018). *II. Abdülhamid Dönemi Camileri I (METİN)*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi ve Sanatları Programı, Doktora Tezi.

Georgeon, François (2006). *Sultan Abdülhamid, İstanbul*: Homer Kitabevi.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal (1955). *Son Hattatlar*, İstanbul: Maarif Basımevi.

Kılıç, Abdullah (2017). *Tarihi Eserleriyle Üsküdar*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Turkuaz Sanat.

Osmanoğlu, Ayşe (2022). *Babam Sultan Abdülhamid*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Önkal, Hakkı (1989). “Osmanlı Türbelerinin Kitabeleri Hakkında”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (6).

Özcan, Abdülkadir (1993). “Cülus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi- VIII*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Tepeköy, Ali İlker (2014). *Sultan II. Abdülhamid'in Törenler ve Simgelerle Örüldü Dünyasında 25. Cülus Yılı Kutlamaları*, İstanbul: Yıldız Sarayı Vakfı.

Özkurt, Kemal – Tüfekçioğlu, Abdülhamit (2009). “Türk-İslam Sanatında Kitabeler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.7 (14).

Tütüncü, Mehmet (2016). “Filistin ve İsrail'deki Osmanlı Saat Kuleleri Sultan II. Abdülhamit Han'ın 25. Cülus Yıldönümü Dolayısıyla Filistin Bölgesinde Yapıtırılan Saat Kuleleri”, *Düşünce ve Tarih Dergisi*.